

A TANULÓK KÖZÉPISKOLA-VÁLASZTÁSI DÖNTÉSMÉCHANIZMUSAI AZ ÉRTÉKVÁLTOZÁS ELMÉLETE ALAPJÁN HARGITA MEGYÉBEN

HIGH SCHOOL CHOICE MECHANISMS AMONG STUDENTS BASED ON THE VALUE CHANGE THEORY IN HARGITA COUNTY

Tódor Imre

Abstract: Our empirical research investigates the decision mechanisms of students entering high school in the context of the value change theory. The goal of our research is to map the motivation of students choosing denominational and non-denominational high schools, from a cross-sector perspective in Hargita County. In the course of our research, besides the denominational schools functioning under the protectorate of the Hungarian historical churches, we carried out an exhaustive survey among the 9th grade students of the non-denominative high schools residing in Hargita County (N=341). Based on the results we can see that our data indicate the presence of the multidimensional value model used in the Klagesian sense, such as the value synthesis present within the denominational student group. At the same time, we can see that students' value typologies are contoured along two value dimensions, which can also be demonstrated in cross-sector breakdown.

Keywords: denominational education, school choice, theory of value change, value synthesis

1. Bevezetés

Tanulmányunkban abból az egyszerű tényből indulunk ki, hogy az emberi cselekedeteket – annak tudatos vagy tudattalan formájában – az értékek formálják. Ebből adódóan nem meglepő, hogy a társadalom által fontosnak vélt értékekről kibontakozó vita oly régi mint maga az emberiség, akkor is, ha a viták intenzitása és formája az idők során változáson haladt át. Az értékekről szóló vita intenzitása megnő, ha az a következő generáció, azaz a fiatalok konstellációjába ágyazódik. Nem is oly meglepő, hogy a társadalom az ifjabb generációval szemben mindig is táplált amolyan reményteljes- és/vagy félelem-teljes jövőt. Például már az ókori görögöknél is fellelhető az idősebb generáció a fiatalabb generációval szemben tanúsított lamentációja, például az erkölcsi dekadenciát illetően. Filozófusok, pszichológusok, pedagógusok, szociológusok stb. egész sorát foglalkoztatta az a kérdés, hogy mi is tartja össze a társadalmat, milyen alapértékeket kell a felnövekvő generációnak átadni (vö. Pongs, 2007).

A továbbiakban először az érték fogalmát járjuk körbe leválasztva azt a gyakran szinonimaként használatos fogalmaitól. Másodsor két érték(változási)elméletet mutatunk be és veszünk görcső alá: egyrészt a Ronald Inglehart „csendes forradalom-”ként fémjelzett egydimenziós, bipoláris értékváltozási modelljét; másrészt a Helmut Klages és az általa koordinált speyeri kutatócsoport Inglehart elméletét kritizáló és azt továbbgondoló többdimenziós, „értékszintézis”-ként titulált, értékváltozás elméletét. Majd tanulmányunk empirikus részében a bemutatott elméleti keretbe ágyazva értekezünk a középiskolás tanulók értékpreferenciáiról, értékdimenzióiról és értéktípusairól.

2. Érték, érték- és társadalmi változás

Mi is az *érték*? Nem egyértelmű rá a válasz, ugyanis nem létezik egy mindenki és minden diszciplína által elfogadott konszenzusos meghatározás. Abban a legtöbben egyetértenek, hogy az érték úgy az egyén, mint a társadalom által jónak és kívánatosnak, valamint rossznak és elkerülendőnek tartott alapelv, amely az emberi cselekedeteket befolyásolja, és azoknak irányt mutat. A klasszikusnak számító Kluckhohn meghatározás szerint az érték a „kívánatos explicit vagy implicit fogalma, amely megkülönböztető az egyénre, vagy jellemző a csoportra, és befolyásolja a cselekvés rendelkezésre álló módjainak, eszközeinek és céljainak a kiválasztását” (vö. Kluckhohn, 1951: 395. idézi Beckers, 2016: 373.). Az értékekről szóló diskurzus a filozófia – az élet értelme kérdéssel mellett – egyik klasszikus alapkérdése volt és marad. Tanulmányozásával az etika, pontosabban az értéketika foglalkozik, amely a közvetlenül átélt vagy értelemszerűen feltárt értéktartalmak elvonatkoztatott, lényegi viszonyaira építi fel az emberi viszonyulásmódok értelmezését. Tanulmányunk szempontjából viszont a szociológiai értékértelmezés a mérvadó, mely szerint az értékek változhatnak és pedig „spontán” módon, azaz intézményi struktúráktól függetlenül (Klages, 2001a).

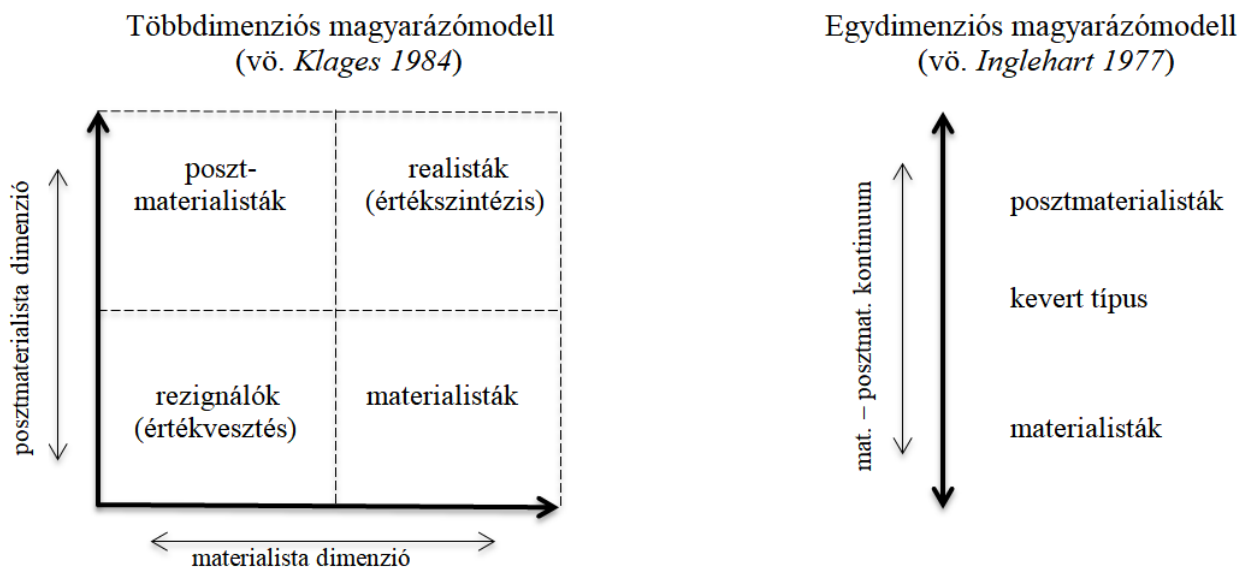
Mi is az *értékváltozás*? Az individuális és társadalmi értékrendek és normák időbeli változása (Klages, 2001a), amellyel az empirikus értékutatás foglalkozik. Az értékváltozás kutatás nagy úttörője és mindmáig legnagyobb jelentőségű kutatója az amerikai társadalomtudós Ronald Inglehart, aki a hetvenes években indította útjára empirikus kutatásait, melyet mára világméretűvé terjesztett ki.¹ Inglehart művében (1977) abból a tézistől indul ki, hogy a nyugat európai társadalmakban a '60-as évektől kezdődően egészen a '80-as évekig intergenerációs értékrendváltás következett be: a materiális értékeket a posztmateriális értékrend váltotta fel (Inglehart, 1971a; 1971b; 1977). Mindezt időben a második világháború utáni időszakig vezeti vissza, amikor kezdetét vette a gazdasági fellendülés, folyamánként pedig az anyagi stabilitás. Inglehart szerint a háborúban és éhségben felnőtt egyének számára az anyagi jóllét és a fizikai biztonság, melynek addig híján voltak, képezik a legfőbb értéket. Egy ilyen társadalomban – folytatja Inglehart – a gazdasági növekedés maximalizálása képezi a legfőbb célt, így a pénz utáni törekvés és a teljesítmény növelése képezi mind a társadalom, mind az abban élő egyéneinek az értékét. Mindazonáltal a virágzó gazdaságban és jóllétben felnőtt generáció számára a gazdasági stabilitásnak nincs oly nagy jelentősége, azaz számukra az már nem értéként jelenik meg. Számukra olyan individuális értékek képezik a szükségleteket, mint az önmegvalósítás, a társadalmi, politikai részvétel, az egyéni szabadság, az autonómia stb. Ebben a fázisban a társadalmi értéket már a szubjektív jólét maximalizálása képezi (vö. Inglehart, 1998). Tehát a posztmateriális értékek, mint a szabadság, a demokrácia, az igazságosság, az életminőség, a szubjektív jólét, az önkifejezés, a környezetvédelem és az esztétika stb. jelentősége növekszik, míg a materiális értékek, mint a fegyelem, a hűség, a kötelességteljesítés, a biztonság, a teljesítmény, a konvenció stb. jelentősége folyamatosan csökken. Inglehart a következő dichotómiákat állította fel: materializmus és posztmaterializmus, modern és posztmodern. Későbbi kutatásaiban és munkáiban ezeket olyan dichotómiákkal egészítette ki, mint: tradicionális és szekuláris-racionális, túlélési és önkifejezés, iparosodás előtti és iparosodási, modern előtti és modern értékrendek (vö. Inglehart, 1989).

Inglehart lineáris értékváltozás modellt ír le (1977), amelyet egydimenziós folyamatként képzel el. Így Inglehart kétpólusú értékrendszere mindig egymástól függően mozdul el, azaz ha a posztmateriális

¹ A *World Values Survey (WVS)* kutatásnak eddig öt befejezett hulláma készült el: 1981-1984; 1989-1993; 1994-1999; 1999-2004; 2005-2008. A kutatás végrehajtó bizottságának elnöke maga Inglehart, aki a WVS adatai alapján dolgozta ki az értékváltozásokról szóló átfogó elméletét. A kutatás nemzetközi és kultúráközi értékrendszerbeli változások monitorozását tűzte ki célul és az eddigi kutatásokban 78 ország szerepelt. (vö. www.worldvaluessurvey.org) Emellett létezik az *European Values Study (EVS)*, amely kilencévente (1981, 1990, 1999, 2008) méri fel egységes szempontrendszer alapján a kontinens országaiban élők értékválasztását, és kutatja az európai nemzetek és kultúrák karakterének közös jellemzőit. (vö. www.europeanvaluesstudy.eu) A két kutatást mind a mai napig különböző kutatócsoportok vezetik, az adatfelvétel pedig harmonizált, de nem azonos kérdéssor alapján történik (vö. www.tarki.hu). Mind Magyarország, mind Románia részt vesz mindkét felmérésben. Az adatbázisok a fentiekben nevesített hivatalos honlapokról, illetve a Romániára szelektált adatok a www.romanianvalues.ro honlapról érhetőek el angol és román nyelven egyaránt. Az utóbbi 2008-as Európai Értékrend Vizsgálat magyarországi eredményeiről Rosta – Tomka (2010) szerkesztésében napvilágot látott kötetből olvashatunk.

értékek válnak jelentősebbé, akkor értelemszerűen a materiális értékek értéke csökken és fordítva, nem téve lehetővé a különböző értékek egyensúlyát. A legtöbben Inglehart e megközelítését illetik majd éles kritikával és fogalmazznak meg alternatív lehetőségeket (vö. Klages, 1984; Thome, 1985 stb.).

Német nyelvterületen Helmut Klages és az általa koordinált speyeri kutatócsoport kritizálja Inglehart elméletének mind tartalmi, mind módszertani vonatkozásait létrehozva saját elméletük (Klages, 1984, 1992, 2001b; Klages – Gensicke, 2006 stb.). Klages szerint az értékváltozás Inglehart megállapításával szemben nem egy-, hanem többdimenziós folyamat. Klages empirikus kutatásai eredményeként azt állítja, hogy az ingleharti materiális és posztmateriális értékorientációk nem állnak feltétlenül szemben egymással, azaz nem zárják ki teljesen egymást, ebből adódóan az nem feltétlenül lineáris dimenzióban gondolható el, ahogyan azt Inglehart tette, ugyanis azok – legalábbis részben – kombinálhatóak. A kutatócsoport értelmezésében a valóságban az értékek többdimenziós állapota figyelhető meg, azaz a „kötelesség és elfogadás” (materiális, tradicionális értékek) értékdimenziói nemcsak a fegyelem, alkalmazkodás, konvencionális értékeit, hanem az engedelmes állampolgár szerepére való törekvés értékeit is magába foglalják. Az „önmegvalósítás” (posztmateriális értékek) értékdimenziói nemcsak az önkifejezésre való törekvés, a hedonista és az individualista komponenseket, hanem a véleménynyilvánítás értékét is magába foglalják. Klages ezzel megalkotta az *értékszintézis* modelljét, ahol a látszólag egymással ellentmondó, mintegy egymást meg nem tűrő értékrendek együttlétezése (értékek koegzisztenciája) valósul meg. Tehát ezzel az értékváltozást nem egydimenziójú folyamatként kell elképzelni, ami a posztmateriális és az önmegvalósítás értékrend felé haladna, hanem egy értékszintézis irányába, ahol az önmegvalósítás és a tradicionális értékrend ugyanúgy lehet az egyén számára egyszerre fontos is és nem fontos is.

1. ábra. Egymással konkuráló értékváltozási koncepciók (Klein, 1995: 217 nyomán, saját szerkesztés)

Tehát – ahogyan az a fenti ábrán is látható – a két elmélet közti nagy eltérés az egy- és többdimenziójú modell megalkotásában rejlik. Az egydimenziójú modell alatt egy bipoláris kontinuum két végpontját értjük, amelynek egyik oldalán a materialista, másik oldalán a posztmaterialista értékek helyezkednek el. Ebben az értelemben két egymástól eltérő, egymással össze nem egyeztethető értékdimenzió jelenik meg. Ugyanakkor a tiszta materialista és a tiszta posztmaterialista értékrendet képviselő egyének mellett létezik egy harmadik, ún. kevert típusú csoport is, akik kevert értékprioritással rendelkeznek.²

² Az ingleharti „kevert típust” a következőképpen kell elképzelni. Az egyének politikai attitűdjének mérése során Inglehart létrehozott egy négyeslévelű ítemet (A-D), amelyet a megkérdezetteknek rangsorolniuk kellett, pontosabban ki kellett választaniuk az első két legfontosabbnak ítélt kijelentést. A négy ítem közül kettő (A és C) materiális, míg a másik kettő (B és D) posztmateriális értékorientációra utalt. Aki az A és C vagy a C és A itemeket tette első-második helyre őket „tiszta” materialistáknak, akik viszont a B és D vagy D és B itemeket választották azokat „tiszta” posztmaterialistáknak titulálta. Akik például az első helyre az A és a második helyre a B vagy a D, vagy első helyre a C és a második helyre a B vagy a D itemet helyezték őket képviselték a „kevert”

A többdimenziós modell ezzel ellentétben abból indul ki, hogy a materialista és a posztmaterialista értékrend egymástól független értékterület, amely különböző változási dinamika szerint működhet. Itt a materialista értékrendet képviselők a tulajdonképpeni konvencionalisták (tradicionalisták, kötelesség- és elfogadás értéket képviselők), a posztmaterialista értékrendet képviselők pedig az önmegvalósítók csoportjához tartoznak, legyen az hedonista-materialista vagy idealista változatában. Mindezek az egydimenziós modellben is megjelennek. A többdimenziós modellben ezeken kívül még két értéktípus jelenik meg: az ún. rezignálók, akik a két értékterület egyike felé sem orientálódnak, őket a Noelle-Neumann-i értelemben az „értékvesztés” jellemzi (Noelle-Neumann, 1985). Végül pedig a realisták csoportja, akik mind a materialista, mind a posztmaterialista értékek felé orientálódnak, őket a Klages-i értelemben az „értékszintézis” jellemzi, amint arról fentebb is tárgyaltunk (vö. Klages, 1984).

A két modell közt húzóó lényeges eltérés az értékváltozás okainak a magyarázatában is tetten érhető, ugyanis míg Inglehart azt az intergenerációs effektusban látja, addig Klages és az általa koordinált speyeri kutatócsoport szerint azt többszintű megközelítésben kell szemlélni. Ami az értékváltozás hosszútávú hatását illeti azt a modernizációs társadalmi folyamatokban,³ míg a „láthatatlan” voltát az individualizációs folyamatokkal magyarázhatjuk (Klages, 2001a).

Empirikus kutatásunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a két iskolatípust (felekezeti és nem felekezeti) választó tanulók eltérő értékorientációt képviselnek-e, illetve arra, hogy milyen értéktípusok szerint csoportosulnak? Hatással van-e az egyéni értékorientációra a tanulók szocio-ökonómiai háttere (szülők iskolai végzettsége, munkahelyi státusa), valamint a tanulók kapcsolati hálóját (barátok, osztálytársak stb.)? A klagesi értelemben megfogalmazott értékszintézis hogyan érvényesül a tanulók értékorientációja során; egy- vagy többdimenziós folyamatról beszélhetünk-e?

3. Módszerek

Kutatásunk célcsoportját a Hargita megyei felekezeti és a hozzá illesztett nem felekezeti 9. osztályos tanulói (ISCED 3) képezték. Többlépcsős mintavételt alkalmaztunk. Az első lépcsőben a megyében fellelhető felekezeti iskolák mind bekerültek, s ehhez nem felekezeti iskolapárokat választottunk.⁴ Így összesen hét iskola került kiválasztásra: négy felekezeti (2 római katolikus, egy református és egy unitárius iskola) és négy nem felekezeti. A mintavétel második lépcsőjében az iskolákon belül a tanulók kiválasztását hajtottuk végre. A 9. osztályos évfolyamok tanulói körében teljes körű kérdőíves lekérdezést végeztünk. Az alapsokaság 469 fő, a válaszadók száma pedig 341 fő volt, így a célcsoport 72.70%-át sikerült elérnünk. A lekérdezésre 2016. február 19. – 2016. március 25. között került sor papír alapú kérdőív formájában. A nem felekezeti iskolák kiválasztását és azt a felekezetihez történő hozzáillesztését úgy végeztük el, hogy azok a székhely településtípusa és tanuló társadalmuk társadalmi helyzetére vonatkozó mutatók hasonlóak legyenek (vö. Pusztai, 2009). A saját háttérismeret mellett mindehhez jó alapul szolgált az iskolai bemeneti és kimeneti tanulmányi eredmények, teljesítmények alapján felállított hivatalos országos szintű „rangsorolás”.

A kérdőív kérdéskörei három főcsoportba sorolhatók: 1) a családi háttér vizsgálatára vonatkozó kérdések (szülők végzettsége/iskolázottsága, foglalkozása/munkapiaci státusa, életszínvonala/anyagi helyzete, magas kultúrához való viszonya stb.), ahol a tanulók származási gazdasági, kulturális, társadalmi milióját vizsgáljuk. 2) a tanulók iskolaválasztási motívumainak (információszerzés; döntési kritériumok, indokok nevesítése; elvárások és azok teljesülése stb.) vizsgálata; valamint 3) olyan további „rejtőzködő erőforrások” vizsgálata mentén, mint kapcsolatok (barátok, kortárs csoport), értékek (értékkonszenzus, értékpreferenciák), és vallásosság (individuális, közösségi). Jelen tanulmányunkban

(materialista) típust. Akik pedig első helyre például a B és a második helyre az A vagy a C, vagy első helyre a D és a második helyre az A vagy a C itemet helyezték ők képviselték a „kevert” (posztmaterialista) típust (vö. Inglehart 1979: 279–316). Inglehart szerint e felmérés alapján, ha valaki materialista, abból még nem következik, hogy elutasítja a posztmaterialista értékeket és fordítva, hanem inkább arról van szó, hogy elsődlegesen materialista értékorientációjú.

³ Inglehart későbbi műveiben – melyekkel jelen tanulmányunk nem foglalkozik – az értékek változásának vizsgálatát a modernizációs- és individualizációs folyamatok elméleteinek keresztmetszetébe helyezi (vö. Inglehart, 1998; Inglehart – Baker, 2000; Inglehart – Welzel, 2005), mintegy korrigálja korábbi elméleteit.

⁴ A megyében négy településen található felekezeti iskola (3 városon, és egy vidéken).

az értékekre vonatkozó kérdés függő változóként szolgál, amelyet a szektor (felekezeti, nem felekezeti) független változókkal vetettünk össze.

Feltevéseink a fentiekben bemutatott értékváltozás elmélete, valamint a hazai és a nemzetközi empirikus kutatások talaján állnak, amelyeket eddigi tereptapasztalataink által a következőképpen egészíthetünk ki: Az értékváltozás elméletének képviselői szerint (vö. 2. fejezet) az értékek változásával párhuzamosan a nevelés folyamatában is változás állt be, mely tény kihatással van a döntések meghozatalánál. Abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy a szülő gyerekével történő konszenzusos döntése eltérő nevelési célok – autonómia (önállóság, önmegvalósítás, szabad akarat, szabadság stb.) és konformitás (engedelmesség, tisztelet, fegyelem stb.) – mentén nyilvánul meg (Schütze, 2002; Wild – Lorenz, 2010; Nave-Herz, 2012; Peuckert, 2012). A felekezeti iskolát választó családok már elköteleződtek egy bizonyos értékrend mellett és azt tudatosan tovább is szeretnék adni, míg a nem felekezeti iskolát választó családok számára kevésbé fontos egy konkrét értékrend átadása, hisz ők „a gyerek majd szabadon és autonóm módon eldönti” elvet követik (vö. Nave-Herz, 2012). Ezek alapján azt feltételezzük, hogy a tradicionális/ közösségi és vallásos értékeket továbbító és értékrendet valló tanulók (családok gyermekei) inkább a felekezeti iskolát, míg a posztmodern értékek mellett elköteleződött tanulók (szülők gyermekei) inkább a nem felekezeti iskolát választják.

4. Eredmények

A tanulók értékrendjét egy a hazai és a nemzetközi kutatásokban régóta használatos kérdéssel igyekeztünk feltárni. A 15 itemből álló kérdésblokk a Pusztai (2009) által is a nagymintás ifjúságszociológiai kutatásokból kölcsönzött mintát követi, amely részben Inglehart és Rokeach neveihez fűződő tesztek itemeit foglalja magában. A tanulóknak egy ötfokú skálán (1 – egyáltalán nem fontos; ... 5 – nagyon fontos) kellett az itemeket értékelniük. A lenti táblázat (1. táblázat) első oszlopában az összesített átlagokat rangsor szerint közöljük, majd utána megvizsgáltuk mindezt szektorközi összehasonlításban is. Azt látjuk, az utolsó értéket leszámítva, hogy a tanulók számára a felsorakoztatott értékek közepesnél fontosabbak (3-a átlagérték felett vannak). Sorrendben a legfontosabb értékeket (4-es átlagérték feletti) az igaz barátság, család, szerelem/boldogság, érdekes élet/élmények, szabadság, békés világ és eredetiség/fantázia képezik. A legkevésbé fontos értéket (3-as átlagérték alatti) pedig a hatalom/ellenőrzés mások felett játssza.

Szektorközi összehasonlításban szignifikáns eltérést az eredetiség/fantázia (nem felekezeti tanulóknál), valamint az Istenbe vetett hit és a vallásos hit (felekezeti tanulók) értékek esetében találtunk. Nem meglepő, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók esetében szignifikánsan magasabb értéket képviselnek az említett értékek. Mit is jelent az eredetiség/fantázia, mely inkább a nem felekezeti tanulókra jellemző? Az ifjúságszociológiai kutatások az eredetiség és a fantázia értékeket a kreativitás körébe sorolják, ugyanis a kreativitás többek között azt is jelenti, hogy a tanulók szokatlan, innovatív ötletek révén *eredeti*, mások megoldásaitól különböző válaszokat tudnak adni a problémákra (Fodor, 2007). Márpedig korábbi elemzéseinkből (vö. Tódor, 2017) tudjuk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók magasabb tanulmányi eredményességgel rendelkeznek. A lényegi eltérés talán azzal is magyarázható, hogy míg a vallásos, a tisztelet, és az engedelmesség övezte nevelés inkább a konformitást, a szabályok követését részesíti előnyben, mindezzel kevés teret biztosítva az eredetiség/fantázia, azaz a kreativitás kibontakoztatására; addig az önállóság, az önmegvalósítás, az autonómia, mint nevelési cél mentén csoportosuló értékek esetében az eredetiség/fantázia értéke nagyobb jelentőséggel bír.

1. táblázat. Az értékek fontosságának eltérései nem felekezeti és felekezeti középiskolás tanulók esetén (átlagértékek ötfokú skálán)⁵

	összesen	nem felekezeti		felekezeti		ANOVA
	átlag	rangsor	átlag	rangsor	átlag	
igaz barátság	4,64	2.	4,64	1.	4,64	NS
család biztonsága	4,59	1.	4,65	2.	4,54	NS
szerelem, boldogság	4,42	4.	4,44	3.	4,40	NS
érdekes élet, élmények	4,41	3.	4,50	4.	4,34	NS
szabadság	4,36	5.	4,43	5.	4,31	NS
békés világ	4,33	6.	4,38	6.	4,28	NS
eredetiség, fantázia	4,07	7.	4,23	8.	3,94	**
belső harmónia	3,93	8.	4,01	9.	3,87	NS
Istenbe vetett hit	3,87	10.	3,69	7.	4,02	*
társadalmi rend, stabilitás	3,72	9.	3,73	12.	3,72	NS
tiszteletreméltó szokások megőrzése	3,68	12.	3,55	10.	3,78	NS
a haza, a nemzet védelme, megtartása	3,60	11.	3,57	13.	3,62	NS
vallásos hit	3,58	13.	3,41	11.	3,73	*
anyagi javak, pénz	3,44	14.	3,40	14.	3,47	NS
hatalom, ellenőrzés mások felett	2,31	15.	2,22	15.	2,38	NS

Varianciaanalízissel ellenőrizve. Megj.: NS = nem szignifikáns ($p > 0,05$); * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

A továbbiakban a változók redukálása érdekében faktorelemzést végeztünk, melynek során az értékek fontosságát vizsgáló kérdésre adott változók három faktorba rendeződtek (2. táblázat). A fentebb tárgyalt értékváltozás ingleharti és klagesi tipológiák mentén a következő elnevezéssel illettük azokat: 1. önmegvalósítás/önkifejezés, 2. tradicionális/közösségi és vallásos, 3. újmateriális önmegvalósítás. A Pusztai (2009) által végzett elemzéshez hasonlóan a mi esetünkben is kisebb eltéréssel ugyanazok az értékek mentén rendeződött értékrendek kerültek a három faktorba.

Az első faktorba az igaz barátság, érdekes élet és élmények, a család biztonsága, szabadság, szerelem/boldogság, békés világ, eredetiség/fantázia, belső harmónia valamint a társadalmi rend és stabilitás értékek kerültek. Itt tulajdonképpen egyrészt a privátszféra-biztonság (család biztonsága, igaz barátság, szerelem/boldogság, szabadság, belső harmónia, békés világ, társadalmi rend és stabilitás), másrészt olyan posztmateriális értékek (érdekes élet és élmények, eredetiség/fantázia) együttese jelenik meg, melyek alapján nem az ingleharti posztmateriális, hanem inkább a klagesi önmegvalósítás/önkifejezés elnevezéssel illettük azokat. Meg kell jegyeznünk, hogy mind a szabadság, mind a társadalmi rend és stabilitás nem a közéleti cselekvés lehetőségeként, hanem a privátszféra önállóságaként, biztonságfeltételeként konstituálódik. E faktorba rendeződött értékek képezik a legfontosabb értékcsoportot mindkét almintán (felekezeti és nem felekezeti). Ez nem más, mint a Beck (2001) által fémjelzett individualizáció, azaz a „saját életének”, korszaka.

A második faktorba, melyet tradicionális/közösségi és vallásos elnevezéssel illettünk, olyan értékek tartoznak, mint a vallásos hit, Istenbe vetett hit, tiszteletreméltó szokások megőrzése, a haza, a nemzet védelme és megtartása. Látható, hogy itt egyfajta nemzeti-konzervatív értékrend mutatkozik meg. Előbbivel, úgynevezett individualizáció övezte értékrenddel, szemben itt a nyilvánosság dominál, azaz a közösségi, nemzeti, és vallásos értékek. A harmadik faktorhoz az anyagi javak/pénz és a

⁵ 1 – egyáltalán nem fontos; ... 5 – nagyon fontos

hatalom/ellenőrzés mások felett értékek kerültek, amelyet Pusztai (2009) érvelése nyomán megalkotott elnevezésével (újmateriális vagy újkapitalista) egyetértésben újmateriális önmegvalósítás névvel tituláltunk. Tehát itt nem kizárólagosan az ingleharti értelemben vett és használatos materiális értékről van szó, ugyanis annak köréhez nem tartozik hozzá a hatalom/ellenőrzés mások felett; a klagesi értelemben is használatos materiális értékekhez viszont igen.

2. táblázat. Az értékek fontosságából képzett értékdimenziók (faktorsúlyok).

	önmegvalósítás/ önkifejezés	tradicionális/ közösségi és vallásos	újmateriális önmegvalósítás
igaz barátság	0,863		
érdekes élet, élmények	0,823		
a család biztonsága	0,797		
szabadság	0,723		
szerelem/boldogság	0,670		
békés világ	0,660		
eredetiség, fantázia	0,592		
belső harmónia	0,480		
társadalmi rend, stabilitás	0,432		
vallásos hit		0,926	
Istenbe vetett hit		0,766	
a tiszteletreméltó szokások megőrzése		0,545	
a haza, a nemzet védelme, megtartása		0,435	
anyagi javak, pénz			0,636
hatalom, ellenőrzés mások felett			0,453

Faktorelemzés. Maximum Likelihood módszer, Varimax rotálás. A három faktor a teljes variancia 51,40 százalékát fedi; KMO=0,887

A három faktor létrejötte után arra voltunk kíváncsiak, hogy lesz-e szignifikáns eltérés szektorközi összehasonlításban. Az olvasott szakirodalom, valamint a már elemzett értékpreferenciák sorrendisége és azok alapján kialakult értékrendek (faktorok) tükrében azt várnánk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók számára a konzervatív, azaz a tradicionális/közösségi és vallásos, értékrend legyen a domináns és ezáltal legyen szignifikáns eltérés, míg a nem felekezeti iskolát választó tanulók számára az individuális, posztmodern értékrend jelenjen meg hangsúlyosabban. A lenti táblázatban (3. táblázat) azt látjuk, hogy az önmegvalósítás/önkifejezés értékrend bár vonzóbb a nem felekezeti tanulók körében – ahogyan azt vártuk is –, viszont nincs szignifikáns eltérés ($p=0,145$) a két tanulói csoport között. Tehát a preferenciatípus a legkedveltebb mindkét tanulói csoport körében. A tradicionális/közösségi és vallásos értékrend preferenciája szintén hangsúlyos a tanulók körében, ugyanis több mint fele az átlagnál nagyobbra értékeli azokat.

A második értékrend kapcsán azt látjuk, hogy szektorközi összehasonlításban szignifikáns eltérést ($p=0,015$) diagnosztizálunk, és az a felekezeti iskolát választó tanulók körében preferáltabb, ahogyan azt feltételeztük. Az újmateriális önmegvalósítás értékrend a korábbi elemzések feltételezése szerint (Pusztai, 2009) inkább a kevésbé előnyös anyagi helyzetű tanulói csoportra jellemző, ami esetünkben be is igazolódik, ugyanis korábbi elemzéseinkben (vö. Tódor, 2017) láthattuk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók alacsonyabb társadalmi miliőből származnak. Az is látható, hogy a másik két értékrendhez viszonyítva ez a preferenciatípus az átlagnál alacsonyabb és a legkevésbé kedvelt érték a tanulók körében. Itt sem mutatható ki szignifikáns eltérés ($p=0,400$) a két tanulói csoport között.

3. táblázat. A tanulók érték orientációtípusai szektorközi (felekezeti – nem felekezeti) összehasonlításban (átlagérték, 0-tól 100-ig terjedő pontértékben).

		önmegvalósítás/ önkifejezés	tradicionális/ közösségi és vallásos	újmateriális önmegvalósítás
felekezeti	átlag	78,16	66,80	46,44
	fő	170	170	170
	szórás	17,82	24,55	19,00
nem felekezeti	átlag	80,93	59,53	44,65
	fő	142	142	142
	szórás	15,08	27,94	18,29
összesen	átlag	79,42	63,49	45,62
	fő	312	312	312
	szórás	16,66	26,35	18,67
ANOVA		0,145	*0,015	0,400

Varianciaanalízissel ellenőrizve. Megj.: * $p \leq 0,05$

A továbbiakban klaszteranalízissel négy értéktípust különítettünk el, amelyet Klages-Gensicke (2006) tipológiái mentén nevezünk el: *1. aktív/cselekvő realisták*, *2. erőteljes materialisták*, *3. posztmaterialisták*, és *4. pragmatikus idealisták*. Az első csoportba (második legnépesebb tanulói csoport: 31%) azok kerültek, akik számára az önmegvalósítás/önkifejezés, azaz a posztmateriális és individuális értékek mellett az újmateriális önmegvalósítás értékrend is kiemelt fontossággal bír. Tehát az újmateriális értékek nem köthetők a vallásossághoz, azaz mintánk esetében nem érvényes az ingleharti tipológia, miszerint a posztmateriális és a materiális értékek egymástól függő módon ellentétes irányban mozdulnának el, ezért is használjuk inkább a klagesi értéktipológiákat.

A második klasztercsoportba azok kerültek (legkisebb tanulói csoport: 5%), akik számára az újmateriális értékek fontosak a posztmateriális és a vallásos értékek pedig kevésbé. A harmadik tanulói csoportot posztmaterialista elnevezéssel illettük és azok tartoznak ide, akik számára az önmegvalósítás/önkifejezés értékrend magas, míg a másik két értékrend alacsony mértékben fontos. Ők az ingleharti értelemben használt posztmaterialista csoportot képviselik, akik mind a vallásos, mind a materialista értékrenddel inkompatibilisek. Ez a típus Kelet-Európában elsősorban a humán értelmiségben talál társadalmi bázist (Kiss, 2003). Márpedig az értelmiség gyerekei – ahogyan azt mintánk elemzésében is láthattuk – a reprodukciós elméletek tükrében is a nem felekezeti gimnáziumokban tanulnak. Tehát azt várják, hogy e tanulói értékcsoport a nem felekezeti iskolát választóakra vonatkozzon, amelyet alábbi elemzésünkben (4. táblázat) fogunk majd megvizsgálni.

A negyedik klasztercsoporthoz (ők a legnépesebb tanulói csoport: 41%) azok a tanulók tartoznak, akik számára mind az ún. posztmateriális, mind a konzervatív értékek fontosak, míg a materiális értékek jelentősége alacsony. Őket a *pragmatikus idealista* névvel illettük, és ők képviselik a legjobban a klagesi értelemben vett *értékszintézist*, ahol a posztmateriális értékek nem zárják ki a tradicionális/közösségi és vallásos értékrendet. A privátszféra felértékelődése, mintegy a privát szférában való boldogulás, az individuális jövő megteremtése abban a közösségben nyilvánul meg, amelynek szerves részét képezi. Korábban e térségben végzett kutatások (vö. Bodó, 2008) arról számolnak be, hogy ezzel az értékrenddel rendelkező fiatalok csekély aránya vállal külföldön munkát (munkamigráció) és/ vagy emigrál akár tanulmányi célból.

4. táblázat. A tanulói értéktípusok klaszterei (klaszterközpontok) N=312, (átlagérték, 0-tól 100-ig terjedő pontértékben).

	<i>aktív/cselekvő realisták (31%)</i>	<i>erőteljes materialisták (5%)</i>	<i>poszt- materialisták (23%)</i>	<i>pragmatikus idealisták (41%)</i>
önmegvalósítás/ önkifejezés	84,08	19,51	85,79	81,75

tradicionális/ közösségi és vallásos	43,72	43,63	25,16	81,08
újmateriális önmegvalósítás	65,14	47,57	34,57	43,15
N	97	17	71	127

A továbbiakban a tanulói értéktípusok klasztereit elsősorban szektorközi összehasonlításban (5. táblázat) vizsgáljuk meg. A tanulók értékpreferenciáitól kezdődően egészen a tanulói értéktipológiák ismertetéséig azt láttuk, hogy a tradicionális és vallásos értékrend a felekezeti iskolát választó tanulóknak jellemző, míg a posztmateriális értékrend a nem felekezeti diákok körében jelenik meg.

Az alábbiakban a létrejött négy klasztercsoportot vizsgáltuk meg szektorközi összehasonlításban és szignifikáns eltérést ($p=0,011$) találtunk a két tanulói csoport értéktipológiáit illetően. A posztmaterialisták értékcsoportja a nem felekezeti iskolát választó tanulók esetében hangsúlyosabb, akik az önmegvalósítás/önkifejezés értékrendet preferálják, míg a tradicionális/közösségi és vallásos, valamint az újmateriális önmegvalósítás értékrendek nem játszanak esetükben fontos szerepet. A felekezeti iskolát választó tanulók pedig a pragmatikus idealisták értékcsoporthoz tartoznak, akiknél mind a posztmateriális (önmegvalósítás/önkifejezés), mind a konzervatív (tradicionális/közösségi és vallásos) értékrendek kiemelt jelentőséggel bírnak a materiális értékek leértékelésével. Őket illetően korábban a klagesi értelemben vett értékszintézis kifejezéssel, ugyanis esetükben a posztmodern és a konzervatív értékrendek harmóniája érvényesül.

5. táblázat. A tanulói értéktípusok szektorközi (felekezeti – nem felekezeti) összehasonlításban (oszlopszázalék, fő)

		<i>aktív/cselekvő realisták</i>	<i>erőteljes materialisták</i>	<i>poszt-materialisták</i>	<i>pragmatikus idealisták</i>
felekezeti	N	50	11	25	76
	%	51,9	64,7	34,6	59,8
nem felekezeti	N	47	6	46	51
	%	48,1	35,3	65,4	40,2
összesen	N	97	17	71	127
	%	100	100	100	100

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján ($p=0,011$). Megj.: A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$).

5. Összegzés

Azt feltételeztük, hogy összefüggés tételvezhető az iskola típusát (felekezeti és nem felekezeti) választó tanulói csoport valamint az általuk preferált értékrendek között: a felekezeti iskolát választó tanulók inkább a tradicionális/közösségi és vallásos értékrendet preferálják, míg a nem felekezeti iskolát választó tanulók körében a posztmateriális értékrend jelentősége dominál. Elemzésünk során először az értékpreferenciákat ismertettük, kiemelve azt, hogy a tanulók számára a választandó értékek, egyet kivéve, kiemelt jelentőséggel bírnak. Majd a szektorközi összehasonlítás során azt láttuk, hogy szignifikáns eltérés mutatható ki az eredetiség/fantázia (nem felekezeti tanulók), az Istenbe vetett hit és a vallásos hit (felekezeti tanulók) értékek között. Az összefüggések mélyebb elemzése gyanánt a változókat faktoranalízis segítségével redukáltuk és három faktor különült el, melyeket az ingleharti-klagesi értékdimenziók mentén nevezünk el: önmegvalósítás/önkifejezés, tradicionális/közösségi és vallásos, újmateriális önmegvalósítás. A három faktor beazonosítása után arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e az egyes tanulói csoportok (felekezeti és nem felekezeti) között eltérés az értékorientációk tekintetében. Az láttuk, hogy bár az önmegvalósítás/önkifejezés értékrend kedveltebb a nem felekezeti tanulók körében, ahogyan azt feltételeztük is, de még sincs szignifikáns eltérés a két tanulói csoport között. Feltételezésünk másik része, miszerint a felekezeti iskolát választó tanulók tradicionális/közösségi és vallásos értékrendet preferálják, beigazolódott.

Elemzésünk egy következő lépésében a már létrehozott három faktorból klaszteranalízis segítségével klasztereket alkottunk, melynek során négy karakteres tanulói értékcsoporthoz különült el, akiket a korábbi tipológiát felhasználva a következőképpen neveztünk el: aktív/cselekvő realisták, pragmatikus idealisták, erőteljes materialisták, posztmaterialisták. A tanulói csoport legnagyobb része a pragmatikus idealisták értéktípushoz tartozik (41%), míg a legcsekélyebb csoportot az erőteljes materialisták (5%) képezik. A továbbiakban arra voltunk kíváncsiak, hogy kimutatható-e szignifikáns eltérés a két tanulói csoport között, ugyanis feltételezésünk értelmében azt várnánk, hogy a felekezeti iskolát választó tanulók a pragmatikus idealisták (a tradicionális/közösségi és vallásos értékrend erőteljes jelenléte) csoportjához tartozzanak, míg a nem felekezeti iskolát választó tanulók a posztmaterialisták csoportjához. Feltételezésünk e szinten be is igazolódott.

Összességében kijelenthetjük, hogy az értékorientációk, értékrendek szektorspecifikus vizsgálata során a felekezeti iskolát választó tanulók sajátos arculatát a tradicionális/közösségi és vallásos értékrend felértékelése és az újmateriális értékrend elutasítása jellemzi. A nem felekezeti iskolát választó tanulók arculatát pedig a kizárólagosan individuális jellegű, azaz önmegvalósítás értékrend képezi, így ők ahhoz a posztmateriális értéktípushoz tartoznak, akiknek a közösségi és vallásos, valamint az újmateriális értékek fontossága alulreprezentált. Két kérdés maradt nyitott számunkra, amelyet tanulmányunk utolsó részében felvetettünk, és annak mélyebb összefüggésrendszerét a következő elemzésünk során fejtünk ki: a tradicionális/közösségi és vallásos értékrend mennyire gyökerezik a tanulók és/vagy szülei vallásosságában, valamint miként hozható kapcsolatba a tanulók (korábbi) iskolai teljesítményük (elsősorban a jegyek) a tanulók eltérő értékrendjével, mely a döntési mechanizmus szintén lényeges elemét (korlátozott döntés) hivatott jelezni?

Felhasznált irodalom

- Beck, U. (2001): Das Zeitalter des „eigenen Lebens“. Individualisierung als „paradoxe Sozialstruktur“ und andere offene Fragen. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 29. 3–6.
- Beckers, T. (2016): Werte. In: Kopp, J., Steinbach, A. (szerk.): *Grundbegriffe der Soziologie*. 11. Auflage. Springer VS, Wiesbaden. 373–377.
- Bodó Julianna (2008): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Editura Scientia Humana, Budapest.
- Fodor László (2007): *Nevelélmélet*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Inglehart, R. (1971a): The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *American Political Science Review*, 65. 991–1017.
- Inglehart, R. (1971b): Changing Value Priorities and European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 10. 1–36.
- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton/New Jersey.
- Inglehart, R. (1979): Wertwandel in den westlichen Gesellschaften: Politische Konsequenzen von materialistischen und postmaterialistischen Prioritäten. In: Klages, H., Krnieciak, P. (szerk.): *Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel*. Campus Verlag, Frankfurt am Main/ New York. 279–316.
- Inglehart, R. (1989): *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*. Campus Verlag, Frankfurt am Main/ New York.
- Inglehart, R. (1998): *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*. Campus Verlag, Frankfurt am Main/ New York.
- Inglehart, R., Baker, W. E. (2000): Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65, 1. 19–51.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Kiss Tamás (2003): Hipotézisek: Az Észak-Erdélyi középiskolások értékeiről. In: Rosta Gergely (szerk.): Ifjúság – értékrend – vallás. Faludi Ferenc Alapítvány, Budapest. 41–48.
- Klages, H. (1984): Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen. Campus Verlag, Frankfurt am Main.
- Klages, H. (1992): Die gegenwärtige Situation der Wert- und Wertwandelforschung – Probleme und Perspektiven. In: Klages, H. et al. (szerk.): Werte und Wandel. Ergebnisse und Methoden einer Forschungstradition. Campus Verlag Frankfurt am Main/ New York.
- Klages, H. (2001a): Werte und Wertewandel. In: Schäfers, B., Zapf, W. (szerk.): Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands, 2. erweiterte und aktualisierte Auflage. Leske + Budrich, Opladen. 726–738.
- Klages, H. (2001b): Brauchen wir eine Rückkehr zu traditionellen Werten? Aus Politik und Zeitgeschichte, 29. 7–14.
- Klages, H., Gensicke, T. (2006): Wertesynthese – Funktional oder dysfunktional. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 58, Heft 2. 332–351.
- Klein, M. (1995): Wieviel Platz bleibt im Prokrustesbett? Wertewandel in der Bundesrepublik Deutschland zwischen 1973 und 1992. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 47, Heft 2. 207–230.
- Nave-Herz, R. (2012): Familie heute: Wandel der Familienstrukturen und Folgen für die Erziehung. WBG, Darmstadt.
- Noelle-Neumann, E. (1985): Politik und Wertewandel. Geschichte und Gegenwart, 1. 3–15.
- Peuckert, R. (2012): Familienformen im sozialen Wandel. Springer VS Verlag, Wiesbaden.
- Pongs, A. (2007) (szerk.): In welcher Gesellschaft leben wir eigentlich? Perspektiven, Diagnosen, Konzepte / Auf dem Weg zu einem neuen Gesellschaftsvertrag. Dilemma Verlag, München.
- Pusztai Gabriella (2009): A társadalmi tőke és az iskola. Új Mandátum Kiadó Budapest.
- Rosta Gergely, Tomka Miklós (2010) (szerk.): Mit értékelnek a magyarok? Az európai értékrend vizsgálat 2008. évi magyar eredményei. OCIFE Magyarország/Faludi Ferenc Akadémia, Budapest.
- Schütze, Y. (2002). Zur Veränderung im Eltern-Kind-Verhältnis seit der Nachkriegszeit. In: Nave-Herz, R. (szerk.): Kontinuität und Wandel der Familie in Deutschland. Eine zeitgeschichtliche Analyse. (Der Mensch als soziales und personales Wesen, Band 19). De Gruyter Oldenbourg, Stuttgart. 71–98.
- Thome, H. (1985): Wandel zu postmaterialistischen Werten? Theoretische und empirische Einwände gegen Ingleharts Theorie-Versuch. Soziale Welt, 36, Heft 1. 27–59.
- Tódor Imre (2017): A középiskola-választási döntés mechanizmusai a felekezeti intézményekbe jelentkezők körében. In: Bodó Barna, Szoták Szilvia (szerk.): Fialat tudomány – Tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX. Külgazdasági és Külügyminisztérium, Budapest. 417–438.
- Wild, E., Lorenz, F. (2010): Elternhaus und Schule. Schöningh, Stuttgart.

Szerző

Tódor Imre, Sapientia, EMTE, Csíkszereda, (Románia). E-mail: imretodor@gmail.com

